

فهرست

۱۵	پیشگفتار
۱۹	مقدمه
۲۵	تمهیدات نظری
۲۵	گفتار اول مفاهیم اساسی تحقیق
۲۵	۱ مفهوم سیاست و دانش سیاسی
۳۰	۲ مفهوم اندیشه سیاسی فلسفه سیاسی، کلام سیاسی و فقه سیاسی
۳۱	۳ نظام و نظم سیاسی
۳۴	۴ هنجارهای مرسوم
۳۵	۵ دوره غیبت دوره صدر غیبت و دوره معاصر
۳۶	۶ بحران جانشینی معصوم
۳۶	گفتار دوم چارچوب نظری و روش تحقیق
۳۸	۱ تبیین روش تحقیق
۴۶	۲ چگونگی استخدام روش قصدگرایی در این رساله
	بخش اول غیبت و تکون دانش سیاسی شیعه در آغاز عصر غیبت امام
۵۱	عصر <small>عنه السلام</small> غیبت
۵۳	فصل اول زمینه‌ها و هنجارها در دو سده آغاز عصر غیبت امام عصر <small>عنه السلام</small>
۵۳	گفتار اول زمینه‌های ذهنی اندیشه سیاسی در دوره آغازین عصر غیبت امام عصر <small>عنه السلام</small>
۵۵	۱ نهادینه‌سازی فرهنگ صبر و انتظار
۵۷	۲ کاهش ارتباط مستقیم معصوم با مردم

■ مسئله غیبت امام عصر (عج) و تکوّن دانش سیاسی شیعه

۵۹	۳ تأسیس سازمان وکالت
۶۰	۴ احترام و تجلیل از عالمان دینی و فقها
۶۲	۵ توقیع و نامه‌نگاری
۶۳	۶ پنهان‌سازی علانم ولادت حضرت مهدی (عج)
۶۴	۷ غیبت صغرا زمینه‌ساز غیبت کبرا
۷۱	۷ ۱ وکلای چهارگانه در عصر غیبت صغرا
۷۱	۷ ۱ ۱ ابوعمرو عثمان بن سعید عمّری
۷۳	۷ ۱ ۲ محمدبن عثمان بن سعید عمّری
۷۴	۷ ۱ ۳ ابوالقاسم حسین بن روح نوبختی
۷۵	۷ ۱ ۴ ابوالحسن علی بن محمد سمّری
۷۶	۷ ۲ عمده‌ترین وظایف وکیلان خاص
۷۷	۷ ۳ تغییر وکالت به نیابت عامه
۷۸	گفتار دوم زمینه‌های عینی و اوضاع سیاسی در آغاز عصر غیبت
۷۸	۱ زمینه‌های سیاسی موجود در آستانه غیبت امام عصر (عج)
۸۵	۲ جایگاه تشیع در مناسبات سیاسی در آستانه غیبت امام عصر (عج)
۸۸	۳ وضعیت فرهنگی و علمی عصر غیبت صغرا
۹۱	۴ وضعیت بین‌المللی خلافت عباسی در آستانه غیبت امام عصر (عج)
۹۴	۵ جغرافیای شیعه در دوران غیبت صغرا در آستانه غیبت امام عصر (عج)
۹۵	۵ ۱ سرزمین‌های مرکزی اسلامی
۹۵	۵ ۱ ۱ منطقه شبه‌جزیره عربی
۹۶	۵ ۱ ۲ منطقه عراق
۹۷	۵ ۱ ۳ کوفه
۹۸	۵ ۱ ۴ بغداد
۹۹	۵ ۱ ۵ مدائن
۱۰۰	۵ ۱ ۶ سامرا
۱۰۰	۴ ۱ ۷ بصره
۱۰۱	۵ ۲ سرزمین‌های شرقی اسلامی
۱۰۱	۵ ۲ ۱ قم

■ فهرست

۱۰۲	خراسان ۵ ۲ ۲
۱۰۳	ماوراءالنهر ۵ ۲ ۳
۱۰۴	منطقه سیستان ۵ ۲ ۴
۱۰۴	ناحیه جرجان و طبرستان ۵ ۲ ۵
۱۰۵	منطقه خوزستان و اهواز ۵ ۲ ۶
۱۰۵	منطقه فارس ۵ ۲ ۷
۱۰۶	شهر ری ۵ ۲ ۸
۱۰۶	سایر شهرهای ایران ۵ ۲ ۹
۱۰۷	سرزمین‌های غربی اسلامی ۵ ۳
۱۰۷	گفتار سوم هنجارهای سیاسی مرسوم صدر غیبت
۱۰۹	۱ نظم سیاسی نامطلوب در الگوی حاکمیت جور به مثابه هنجار مرسوم
۱۱۰	۱ ۱ سرشت شرور سلطان جور
۱۱۱	۱ ۲ روایات ظلمات سلطان جور
۱۱۱	۱ ۳ عقوبت اخروی ولایت جائر
۱۱۲	۱ ۴ نفی دین از سلاطین جور
۱۱۲	۱ ۵ سلاطین جور باطن همه فواحش و محرمات
۱۱۳	۱ ۶ نفی حاکمیت از سلاطین ظالم
۱۱۳	۱ ۷ غصب خلافت
۱۱۴	۱ ۸ سلطان جور نشانه غضب الهی به امت
۱۱۴	۱ ۹ عدم قبولی دین و عمل صالح تحت ولایت سلطان جور
۱۱۶	۱ ۱۰ روایات حرمت اجرای حدود الهی توسط جائر
۱۱۷	۱ ۱۱ روایات نفی کمک و همکاری با سلطان جور
۱۱۸	۱ ۱۲ روایات نفی رجوع به قضات جور
۱۱۹	۱ ۱۳ روایات نفی وفاداری به سلطان جائر
۱۱۹	۱ ۱۴ روایات نفی لطف الهی از تابع سلطان
۱۲۰	۱ ۱۵ روایات بیان حق نزد سلطان جور
۱۲۰	۱ ۱۶ اعلام تنفر و نفرین علیه سلاطین جور
۱۲۱	۲ نظم سیاسی مطلوب در الگوی نیابت عام فقها به مثابه هنجار مرسوم

■ مسئله غیبت امام عصر (عج) و تکوّن دانش سیاسی شیعه

- ۱۲۲ ۲ ۱ فقیهان مفسران و راویان انحصاری سنت پیامبر ﷺ
- ۱۲۲ ۲ ۲ فقیهان دژ محکم اسلام
- ۱۲۳ ۲ ۳ امانت‌داری فقیهان از انبیا
- ۱۲۳ ۲ ۴ وراثت فقیهان از انبیا
- ۱۲۴ ۲ ۵ منصب زمامداری فقیهان
- ۱۲۴ ۲ ۶ ضرورت اختیار امام
- ۱۲۴ ۲ ۷ نقش زمامداری علما
- ۱۲۵ ۲ ۸ حاکم بودن فقیهان در امور جامعه
- ۱۲۵ ۲ ۹ لزوم پیروی از فقیهان
- ۱۲۶ ۲ ۱۰ ارجاع امور توسط امام عصر ﷺ به فقیهان در عصر غیبت
- ۱۲۶ ۲ ۱۱ تشبیه منزلت فقیهان به منزلت انبیا
- ۱۲۷ ۲ ۱۲ اعلیّت و حقانیت فقها
- ۱۲۷ ۲ ۱۳ ضرورت وجود امام و رهبر آگاه به دین
- ۱۲۹ ۲ ۱۴ مرجعیت انحصاری فقها در داوری

فصل دوم اندیشه سیاسی عالمان شیعی در دو سده آغاز عصر غیبت

- ۱۳۱ **امام عصر ﷺ**
- ۱۳۲ گفتار اول دانش منابع اندیشه سیاسی شیعه منبع‌شناسی سیاسی
- ۱۳۴ ۱ وجوه سیاسی دانش منبع‌شناسی
- ۱۳۹ ۲ ویژگی‌های حدیث‌گرایی در دوره آغازین غیبت
- ۱۴۲ ۳ دلایل روی آوردن به دانش منبع‌شناسی
- ۱۴۴ ۳ ۱ انگیزه محمدبن یعقوب کلینی رحمته از تألیف کتاب کافی
- ۱۴۶ ۳ ۲ انگیزه شیخ صدوق از تألیف من لایحضره الفقیه
- ۱۴۷ ۳ ۲ ۱ ویژگی‌های کتاب من لایحضره الفقیه
- ۱۴۹ ۳ ۳ انگیزه شیخ طوسی از تألیف تهذیب الأحکام فی تشریح الإسلام
- ۱۵۰ ۳ ۳ ۱ ویژگی‌های تهذیب الأخبار شیخ طوسی
- ۱۵۲ ۳ ۴ انگیزه شیخ طوسی از تألیف استبصار فیما اختلف من الأخبار
- ۱۵۳ ۴ ۱ شیوه تألیف استبصار
- ۱۵۴ ۴ زمینه‌های سیاسی پیدایش مکاتب دانش نقلی

فهرست ■

۱۵۶	۴ ۱ مکتب دانش نقلی کوفه
۱۶۳	۴ ۲ مکتب دانش نقلی بغداد
۱۶۶	۴ ۳ مکتب دانش نقلی قم
۱۷۱	۴ ۴ مکتب دانش نقلی ری
۱۷۵	گفتار دوم دانش فقه سیاسی
۱۸۳	۱ فقه سیاسی شیخ مفید
۱۸۵	۱ ۱ نظم سیاسی فقیه‌محور از منظر شیخ مفید
۱۸۸	۱ ۲ مشروعیت حکومت و نظم سیاسی
۱۸۹	۱ ۲ ۱ شرایط پیشینی
۱۹۰	۱ ۲ ۲ شرایط پسینی
۱۹۰	۱ ۳ سامانه و ساختار نظم سیاسی
۱۹۲	۱ ۴ قلمرو اختیارات در نظم سیاسی فقیه‌محور
۲۰۰	۲ فقه سیاسی سید مرتضی
۲۰۳	۳ فقه سیاسی شیخ طوسی
۲۰۳	۳ ۱ نظم سیاسی نبوی
۲۰۴	۳ ۲ نظم سیاسی ولایی
۲۰۶	۳ ۳ نظم سیاسی نبایی
۲۱۵	گفتار سوم دانش کلام سیاسی
۲۱۵	۱ مفهوم کلام سیاسی
۲۲۰	۲ ضرورت نظم سیاسی در کلام سیاسی شیعه
۲۲۴	۳ ماهیت نظم سیاسی در کلام سیاسی
۲۲۸	۴ اهداف و کارکردهای نظم سیاسی از منظر کلام سیاسی
۲۲۹	۵ ویژگی‌های نظم سیاسی از منظر کلام سیاسی
۲۳۷	۶ بازسازی نظم سیاسی در کلام سیاسی
۲۴۸	گفتار چهارم دانش فلسفه سیاسی شیعه
۲۴۹	۱ نظم سیاسی مطلوب در فلسفه سیاسی
۲۵۶	۱ ۱ نظم سیاسی متمرکز رئیس اول
۲۶۳	۱ ۲ نظم سیاسی متمرکز رئیس مماثل

■ مسئله غیبت امام عصر (عج) و تکوّن دانش سیاسی شیعه

۲۶۵	۱ ۳	نظم سیاسی متمرکز رئیس سنت در عصر غیبت امام عصر ﷺ
۲۶۶	۳ ۱ ۱	حکمت
۲۶۷	۳ ۱ ۲	فقاہت
۲۶۹	۳ ۱ ۳	دین‌شناسی
۲۷۰	۳ ۱ ۴	زمان‌شناسی
۲۷۱	۳ ۱ ۵	قدرت بر ارشاد و هدایت
۲۷۲	۳ ۱ ۶	قدرت بر جهاد
۲۷۲	۴	نظم سیاسی شورایی رؤسای سنت
۲۷۴	۵	نظم سیاسی شورای رؤسای افاضل در عصر غیبت امام عصر ﷺ
۲۷۵	۲	سامانه و ساختار نظم سیاسی
۲۷۷	۲ ۱	سامانه علمی
۲۷۷	۲ ۲	سامانه فرهنگی
۲۷۸	۲ ۳	سامانه اجرایی
۲۷۹	۲ ۴	سامانه اقتصادی
۲۸۰	۲ ۵	سامانه نظامی و انتظامی
۲۸۱	۳	کارویژه‌های نظم سیاسی در فلسفه سیاسی
۲۸۵	۴	جایگاه مردم در نظم سیاسی
۲۸۸	۵	جریان‌های سیاسی اجتماعی در جامعه
۲۸۸	۵ ۱	جریان اول نخبگان دینی، سیاسی و فکری
۲۸۸	۵ ۱ ۱	گروه فیلسوفان
۲۸۸	۵ ۱ ۲	گروه جدلیون
۲۸۹	۵ ۱ ۳	گروه سوفسطائیون
۲۸۹	۵ ۱ ۴	گروه واضعان نوامیس
۲۸۹	۵ ۱ ۵	گروه متکلمان
۲۸۹	۵ ۱ ۶	گروه فقیهان
۲۸۹	۵ ۱ ۷	گروه ذوالاُسنه یا مبلغان دینی
۲۹۰	۵ ۲	جریان دوم منحرفان دینی، مخالفان سیاسی و نوابت اجتماعی
۲۹۱		وظیفه حکومت در قبال گروه‌های نوابت

فهرست ■

۲۹۲	۳ ۵ جریان سوم گروه‌های غیرمدنی و بهیمی
۲۹۴	۱ ۳ ۵ وظایف حکومت در قبال گروه‌های غیرمدنی
۲۹۵	نتیجه‌گیری بخش اول
۲۹۷	بخش دوم غیبت و تکوین دانش سیاسی شیعه در دوره معاصر
۳۰۱	فصل اول زمینه‌های ذهنی و عینی اندیشه سیاسی متفکران در دوره معاصر
۳۰۱	گفتار اول زمینه‌های ذهنی اندیشه سیاسی شیعه در دوره معاصر
۳۰۱	۱ زمینه ذهنی و اعتقادی مهدویت
۳۰۳	۱ ۱ رویکردهای مختلف به مهدویت
۳۰۳	۱ ۱ ۱ رویکرد اول تکلیفی فردگرایانه
۳۰۴	۱ ۱ ۲ رویکرد دوم انزواگرایانه
۳۰۴	۱ ۱ ۳ رویکرد سوم تحذیری
۳۰۵	۱ ۱ ۴ رویکرد چهارم اخباری ظاهرگرایانه
۳۰۵	۱ ۱ ۵ رویکرد پنجم رویکرد سیاسی و انقلابی
۳۰۸	۲ زمینه ذهنی اعتقاد به نیابت و ولایت فقیهان
۳۱۴	گفتار دوم زمینه‌های عینی اندیشه سیاسی متفکران مسلمان در دوره معاصر
۳۱۴	۱ زمینه‌های عینی پارادایم سنت
۳۱۷	۲ زمینه‌های عینی گفتمان مدرن
۳۲۳	فصل دوم هنجارهای سیاسی مرسوم دوره معاصر
۳۲۴	گفتار اول هنجار نظم تلفیقی فقیه - شاه مشروط
۳۲۸	اصول قانون اساسی مشروطیت
۳۲۸	۱ اصول شریعت‌محوری
۳۲۹	۱ ۱ محور نخست پذیرش پارادایم مهدویت
۳۲۹	۱ ۲ محور دوم شرعیت قوانین و ساختارها
۳۳۱	۲ اصول مشروط‌سازی سلطنت
۳۳۲	۳ اصول پذیرش حقوق ملت
۳۳۴	گفتار دوم هنجار مدرن نظم شاهی
۳۳۶	۱ اصول نظم شاهی
۳۳۶	۱ ۱ اصل اول سلطنت مطلقه

■ مسئله غیبت امام عصر (عج) و تکون انش سیاسی شیعه

۳۳۷	۱ ۱ ۱	استبداد سیاسی
۳۳۷	۱ ۱ ۲	شخصی سازی ساخت قدرت
۳۳۸	۱ ۱ ۳	ارزش گذاری جایگاه ها به دوری و نزدیکی به شاه
۳۳۸	۱ ۱ ۴	وابستگی به بیگانگان
۳۳۹	۱ ۱ ۵	تبارسازی، باستان ستایی و ملی گرایی افراطی
۳۴۰	۱ ۱ ۶	تجددگرایی انفعالی
۳۴۰	۱ ۱ ۷	سرکوبی کانون های قدرت محلی
۳۴۱	۱ ۲	اصل دوم دین زدایی
۳۴۲	۱ ۲ ۱	تصرف پایگاه اجتماعی روحانیت
۳۴۳	۱ ۲ ۲	ارزش زدایی از جامعه
۳۴۴	۱ ۲ ۳	تقویت جریان های ضداسلامی و فرقه های استعماری
۳۴۴	۱ ۲ ۴	پایه گذاری نظام آموزش غربی
۳۴۴	۱ ۲ ۵	تغییر مبدأ تاریخ ایران اسلامی به شاهنشاهی
۳۴۵	۱ ۲ ۶	تأسیس مشروب فروشی و عشرتکده در شهرهای مذهبی
۳۴۶	۱ ۲ ۷	برگزاری جشن های دوهزاروپانصدساله
۳۴۷	۱ ۲ ۸	مخالفت شاه با تعطیلی روز تولد رسول اکرم ﷺ
۳۴۷	۱ ۲ ۹	تصویب قوانین ضداسلامی
۳۴۹		فصل سوم اندیشه سیاسی دوره معاصر
۳۴۹		مقدمه واقعیت دانش و اندیشه سیاسی در دوره معاصر
۳۵۰		مرحله بازشناسی
۳۵۰		مرحله بازنگری
۳۵۱		مرحله بازسازی
۳۵۳		گفتار اول فقه سیاسی شیعه در دوره معاصر
۳۵۳		۱ بازسازی نیابت و جانشینی
۳۵۶	۱ ۱	اتصال فقه سیاسی به کلام سیاسی
۳۵۷	۱ ۲	تقویت جایگاه عقل در بازسازی نیابت
۳۵۹	۱ ۳	اثبات عموم نیابت از طریق عمومیت شئون منوب عنه
۳۶۱	۱ ۴	موضوع شناسی در شرایط جدید

■ فهرست

۳۶۳	۱ ۵ ساختارسازی در بازسازی ولایت فقیه
۳۶۹	۱ ۶ گسترش قلمرو اختیارات فقیه
۳۷۴	۱ ۷ عرصه‌های نیابت
۳۸۲	گفتار دوم کلام سیاسی شیعه در دوره معاصر
۳۸۹	گفتار سوم فلسفه سیاسی شیعه در دوره معاصر
۳۹۵	نتیجه‌گیری بخش دوم
۳۹۷	خاتمه سرانجام تحقیق
۴۰۳	منابع و مأخذ
۴۲۳	فهرست آیات
۴۲۵	فهرست روایات
۴۲۹	نمایه اعلام
۴۴۳	نمایه موضوعی

■ مقدمه ■

اگر امامت را جوهره سیاست شیعی و فراانگاره حاکم بر دانش و گفتمان‌های سیاسی آن بدانیم، آنگاه خوانش دانش سیاسی شیعه، در چارچوب این سامانه فکری، قرائت خاصی از سیاست‌ورزی را ارائه می‌دهد، به‌ویژه آنکه مهم‌ترین نیاز امروز ما مقوله تحول، نوآوری و نظریه‌پردازی در علوم انسانی و اسلامی است. یکی از راه‌حل‌های نیل به این مقصود بهره‌گیری از آستانه‌های تکون و پرسش‌های زمینه‌ای و زمانه‌ای است؛ از این طریق می‌توان به فهم درستی از ظرفیت‌های موجود و افق‌های فرا روی دانش سیاسی شیعه در دوره معاصر دست یافت. این تحقیق درصدد است با استفاده از اولین تجربه تکون دانش سیاسی، در دو سده آغازین عصر غیبت امام عصر^{علیه السلام}، نشان دهد که باگذشت قرن‌ها، اندیشه سیاسی شیعه هنوز هویت خود را در سایه فراانگاره غیبت تعریف می‌کند و در دوره معاصر، به رغم چالش‌ها و تعارض‌ها با اندیشه‌های رقیب و رویکردهای مدرن، هم ارتباط خود را با سامانه پارادایمی غیبت حفظ و تقویت کرده است و هم بسیاری از ظرفیت‌های نوشکفته را بروز داده است و هم در میان ترافیک سنگین اندیشه سیاسی رقیبان و ضرورت‌ها و مسائل نوپیدای فراوان، استعداد پرداختن به نظریات نوین را سرلوحه خود قرار داده و مدعی کشف و نوآوری است.

با وجود اهمیت این موضوع، هم از منظر شیعه‌پژوهی و هم از جهت سیاسی، مع‌الوصف در زاویه پنهان و دور از دسترس پژوهشگران باقی مانده

■ مسئله غیبت امام عصر (عج) و تکون انش سیاسی شیعه

است و پرونده این موضوع فاقد تحقیقات معتابه است که نشان دهد شرایط و زمینه‌های فکری و عملی آغاز عصر غیبت در فهم عالمان شیعی، از حادثه غیبت و مسئله جانشینی، به گونه‌ای بود که مرکزیت و مرجعیت اندیشه سیاسی را بر محور فقیهان منحصر می‌دیدند؛ در حالی که زمینه‌های فکری و عملی معاصر - که به شدت متأثر از رویکردهای مدرن است - فهم عالمان را از غیبت و نیابت به این سمت جهت داده است که علاوه بر نقش نیابتی فقیهان از امام عصر^{علیه السلام}، به نقش فزاینده مردم هم اشاره دارد. هدف نگارنده آن بود که نشان بدهد در هر دو دوره اندیشه سیاسی تحت تأثیر رویکرد عالمان شیعه از حوادث مربوط به امام زمان^{علیه السلام} و هم دانش سیاسی شیعه و الگوهای رفتاری مبتنی بر آن در ذیل حادثه غیبت به مثابه یک پارادایم تعریف می‌شوند، به گونه‌ای که اگر غیبت نبود، چنین رهیافت‌هایی وجود نمی‌داشت.

این تحقیق بر مبنای دو پیش‌فرض اعتقادی و سیاسی استوار است در پیش‌فرض اعتقادی، در باب مسئله امامت - که محور اندیشه سیاسی شیعه است - حیات شیعه به دو بخش حضور و غیبت تقسیم شده است. دوره حضور و ظهور در باور شیعه، دوره کمال و عصمت و علم و درایت است و در مقابل، دوره غیبت دوره مشحون به نقص، خطا و تردید است. عالم دینی در این زمان در هر مرتبه‌ای از کمال هم که باشد، چون معصوم نیست، در معرض نقصان قرار دارد و زندگی این دوران محفوف به نقص‌های فراوان است. مع الوصف، چاره‌ای از آن نیست و بالمآل آنچه اهمیت دارد، این است که هویت مکتبی دوره غیبت در پیوند وثیق با دوره حضور شکل می‌گیرد.

بر اساس پیش‌فرض سیاسی و شرایط عینی، شیعه، در صدر غیبت، هم با دستگاه خلافت و اکثریت حاکم چالش جدی دارد و هم با فرقه‌های شیعی چون اسماعیلیه و زیدیه و هم در درون خود دچار اختلافات شده است و تصورات چندی از درون راجع به امامت دارد از این جهت، صیانت از مکتب و هدایت امت برای عالمان شیعی کار دشواری بود در کنار این دو مفروضه، در آن دوره، دو الگوی رفتاری و سیاسی، موجود نامطلوب حاکمیت عباسیان و

■ مقدمه

مطلوب غیر موجود نیابت امام زمان علیه السلام، تمام ذهن و زبان متفکران سیاسی را به خود مشغول ساخته بود و در حد هنجار مرسوم آن دوره مطرح بود چارچوب روشی این تحقیق بر این پایه استوار است که فهم دقیق اندیشه سیاسی متفکران و قصد آنها در ارائه گونه خاصی از تفکر که در متون و آثار سیاسی آنها به جای مانده است، نیازمند اکتشاف همه عناصر تأثیرگذار در یک فرآیند طولانی است ابتدا باید زمینه‌های اعتقادی و شرایط سیاسی تأثیرگذار بر فکر آنها را بررسی کرد، سپس هنجارهای رایجی را مشخص کرد که پیرامون الگوها و سبک زندگی سیاسی دوران آنها به وجود آمده است در مرحله سوم، باید نوع موضع‌گیری ایدئولوژیک آنها در آن فضای هنجاری و سیاسی را شناخت تا در مرحله چهارم، رابطه و نسبت آنها با الگوهای سبک زندگی سیاسی و نوع تصرف آنها در آن الگوها را فهمید و در نهایت، عبار نظریه سیاسی و وزن علمی آن را به لحاظ منطقی و زبانی، کشف نمود بر اساس این فرآیند معرفت‌شناختی، پرسش اساسی تحقیق عبارت است از

زمینه‌های عینی شرایط سیاسی و ذهنی پیش‌فرض‌های اعتقادی چه تأثیری در فهم و برداشت متفکران از مسئله غیبت و جانشینی داشت که سبب شد آنها در فضای فرهنگی و هنجاری موضع بگیرند و با تصرف در الگوهای سیاسی رایج و بازسازی آن، گونه خاصی از اندیشه سیاسی را ارائه دهند؟

در پاسخ به سؤال فوق، ادعای این تحقیق آن است که اندیشه سیاسی شیعه در عصر غیبت متأثر از فهم عالمان از ماجرای غیبت امام عصر علیه السلام و برداشت آنها از چگونگی نیابت فقیهان بوده است توضیح آنکه با ماجرای غیبت امام عصر علیه السلام جامعه شیعی دچار بحران جانشینی شد و با دو نوع نظم سیاسی اعم از حاکمیت سلطان جور و نیابت فقیه مواجه بود که هر دو به مثابه دو الگواز سبک زندگی سیاسی در ادبیات سیاسی و فضای فرهنگی آن روز در حد هنجارهای عمومی مطرح بودند البته مشروع و نامشروع بودن آنها به دلیل نسبتشان با امام زمان علیه السلام و جانشینی آن حضرت بود عالمان دوره صدر غیبت، با درک آگاهانه از نصوص نیابت و آگاهی از شرایط زمانه، نیابت فقیه را در

■ مسئله غیبت امام عصر (عج) و کون دانش سیاسی شیعه

قالب نظم سیاسی ولایت عامه فقیه بازسازی کردند و به دلیل عدم امکان تحقق در آن دوره، با تصرف و بازسازی آن، در قالب تعامل با سلطان جور، راه همکاری با الگوی حاکم را برای فقه‌های شیعه باز کردند؛ در حالی که زمینه‌ها و شرایط فکری معاصر — که ناشی از غلبه رویکردهای مدرن و چالش‌های متأثر از آن است — علاوه بر نقش نیابت فقیهان، به جایگاه و نقش مردم در تعیین سرنوشت سیاسی جامعه نیز توجه داشت عالمان این دوره نظم سیاسی فقیه‌محور دوره صدر غیبت را به نظم مردم‌سالارانه دینی تفسیر کردند بنابراین آنچه به عنوان دانش سیاسی تکون یافته است، مجموعه‌ای از آرا و اندیشه‌های عالمان و مفسران درباره نصوص مذکور است که با عنایت به مقتضیات زمان و مکان بازسازی شده است با این استدلال، در این تحقیق بر این باوریم اندیشه سیاسی و دانش سیاسی شیعه، در هر دو دوره، در سایه غیبت و بر اساس تفسیر نیابت و جانشینی، متناسب با زمینه‌های موجود شکل گرفته است

در بیان مهم‌ترین دستاورد این تحقیق به موارد ذیل می‌توان اشاره کرد

۱ در این تحقیق، برای نخستین بار، به این نتیجه رسیدیم که سنخ دانش سیاسی شیعه در عصر غیبت تحت تأثیر ماجرای غیبت و نوع تفسیر عالمان از نیابت شکل گرفته است

۲ در تولید و تکوین دانش سیاسی اسلامی، نقش تأثیرگذار سه عنصر اعتقادی، سیاسی و تاریخی را نمی‌توان نادیده گرفت بر اساس همین تحقیق، تأثیرگذاری شرایط دوره صدر غیبت و دوره پایانی غیبت تفاوت‌هایی را در اندیشه سیاسی شیعه به جای گذاشته است

۳ از دستاوردهای این تحقیق آن است که نشان داد اندیشه سیاسی هیچ‌گاه در خلأ تکوین نمی‌یابد پس حضور در فضای فرهنگی، زبانی، و هنجاری و تعیین نسبت با آن بسیار اهمیت دارد

۴ تکوین دانش سیاسی شیعه، در سه سطح، متأثر از پارادایم غیبت بوده است گام نخست در سطح شکل‌گیری آرا، دیدگاه‌ها و رفتارهای سیاسی — اعتقادی است ارائه نظریه‌های سیاسی در سطح دوم قرار دارد و

■ مقدمه

سطح بالاتر، تکوین دانشی سیاسی — اسلامی چون فقه سیاسی شیعه است البته ممکن است این دانش در قالب یک علم اسلامی مستقل یا یک شاخه علمی یا در حد یک گرایش معرفتی به سامان رسیده باشد

۵ نشان دادن چگونگی شکل‌گیری دانش سیاسی شیعه در بدو تأسیس خود

دستاورد مهمی برای چگونگی تولید علوم انسانی — اسلامی در دوره معاصر است

۶ مقارنه‌سازی دو دوره آغاز غیبت امام عصر ع در دو سده نخست، با

دوره معاصر این حقیقت را روشن کرد که نظریه‌های فقهی، فلسفی و کلامی

دوره نخست درباره سبک زندگی سیاسی شیعه در عصر غیبت به خوبی در

قالب نظم ولایی عصر جمهوری اسلامی ایران محقق شوند و به مثابه تبار

اندیشه سیاسی ولایت فقیه مرجعیت یابند

بررسی تأثیر غیبت امام عصر ع در چگونگی شکل‌گیری دانش سیاسی

شیعه، در تاریخ طولانی عصر غیبت، نگارنده را بر آن داشت تا با گزینش ابتدا و

انتهای این دوره تاریخی به صورت مقارنه‌ای و مقایسه‌ای به ارزیابی اندیشه

سیاسی عالمان هر دو دوره پردازد، تلقی آنها را از مقوله غیبت و جانشینی از

امام ع بررسی کند و تأثیر آنها را در تکوین دانش سیاسی و سیر تطور آن را

ارائه نماید بنابراین براساس روش هرمنوتیک قصدگرای زمینه‌محور، ایده فوق

در دو بخش و فصول متعدد به شرح ذیل تنظیم گردیده است

بخش اول غیبت و تکوین دانش سیاسی شیعه را در دوره دوپست‌ساله آغاز

غیبت، در قالب دو فصل بررسی کرده است در فصل نخست، زمینه‌های ذهنی

و عینی و هنجارهای مرسوم این دوره را در قالب سه گفتار تبیین می‌کند و در

فصل دوم اندیشه سیاسی عالمان شیعی در دو سده آغاز عصر غیبت امام

عصر ع در چهار محور معرفتی، روایات سیاسی، فقه سیاسی، کلام سیاسی و

فلسفه سیاسی شیعه در چهار گفتار مستقل ارائه نماید

بخش دوم کتاب با عنوان غیبت و تکوین دانش سیاسی شیعه در دوره

معاصر است که در سه فصل با عنوان زمینه‌های ذهنی و عینی اندیشه سیاسی

متفکران شیعه در دوره معاصر و هنجارهای سیاسی دوره معاصر و اندیشه

سیاسی دوره معاصر تنظیم گردیده است

■ مسئله غیبت امام عصر (عج) و کون دانش سیاسی شیعه

در پایان، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری در قالب یک خاتمه ارائه شده است
نگارنده امیدوار است این تحقیق به مثابه گامی بسیار ابتدایی برای حرکت
در یک مسیر طولانی مورد عنایت عالمان و نخبگان اهل نظر قرار گیرد